

РОЗДІЛ VIII

БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 94(477) «1826/1897»

*О.В. Малій
(м. Херсон)*

ІВАН ІВАНОВИЧ РАХМАНІНОВ (1826–1897 рр.): СТОРИНКИ БІОГРАФІЇ

У статті висвітлюється життя і творчий шлях професора університету св. Володимира І.І. Рахманінова.

Ключові слова: біографія, життєдіяльність, реконструкція.

В статье освещается жизнь и творческий путь профессора университета св. Владимира И. И. Рахманинова.

Ключевые слова: биография, жизнедеятельность, реконструкция.

The article highlights the life and creative career of Professor of the University of St. Vladimir I. Rachmaninoff.

Key words: biography, livelihoods, reconstruction.

У сучасній українській історіографії актуальними є дослідження проблем, пов'язаних із конкретними особами, життєвий шлях котрих відобразив характерні особливості певних соціальних верств за конкретних історичних часів. Саме з цих причин життєдіяльність Івана Івановича Рахманінова заслуговує на увагу дослідників. Факти біографії останнього свідчать про нього як про типового представника київської науково-педагогічної інтелігенції другої половини XIX ст. Доктор математичних наук й астрономії, заслужений ординарний професор кафедри прикладної математики, декан, проректор, ректор Київського університету св. Володимира походив із дворян православного віросповідання.

Комплекс виявлених джерел дозволяє засвідчити, що життєвий шлях Івана Рахманінова складався з трьох періодів. Перший — тамбовський. Він охоплює дитячі роки, життя з батьками в родовому маєтку у селі Казінка Козловського повіту Тамбовської губернії. Другий — московський. Це час здобуття освіти: навчання в гімназії та Московському університеті. Події життя І. Рахманінова цих двох періодів знайшли своє висвітлення в праці «Исторические сведения о роде дворян Рахманиновых»¹. У ній йдеться про його родину — батьків, бабусю,

братів і сестру, а також про характерні особливості життя російського провінційного помісного дворянства. Третій період — це київський (1853–1897 рр.) — час професійного становлення науковця зростання І. Рахманінова. Про його працю в університеті св. Володимира писали В. С. Іконніков та М. Ф. Владимирський-Буданов². На сторінках щоденника відомого українського правника О. Ф. Кістяківського зустрічаються нотатки, присвячені Івану Івановичу³. Згадувала І. Рахманінова як яскравого представника професорсько-викладацького складу Київського університету св. Володимира Н. А. Шип — сучасний дослідник української інтелігенції XIX ст. Оцінюючи наслідки діяльності Івана Івановича, вона констатувала: його ім'я «ввійшло в історію вітчизняної науки, ... дослідження І. Рахманінова примножили авторитет і славу вітчизняної науки»⁴. Оглядом за змістом матеріали про життєвий шлях Івана Івановича представлені у праці М. А. Бунге «Історичні відомості про сім'ю Бунге в Росії»⁵, енциклопедичних та інтернет виданнях⁶. У книзі «Ректори Київського університету 1834–2006» висвітлено біографію І. Рахманінова, подано бібліографію його праць⁷.

Вивчення матеріалів з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві й Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського дозволило автору публікації здійснити більш конкретну реконструкцію життєвого шляху І. Рахманінова.

Він народився у російсько-німецькій родині. Його батько, Іван Миколайович Рахманінов, поміщик Тамбовської губернії, був представником відомого в Російській імперії дворянського роду. 1812 р. у віці вісімнадцяти років закінчив навчання в другому кадетському корпусі у Санкт-Петербурзі. Перебуваючи з полком у Кременчуці, він зустрівся з Софією Іванівною Готфельд, дочкою колезького радника, лікаря Івана Івановича Готфельда. Молоді люди сподобалися один одному і Софія Іванівна прийняла пропозицію Івана Миколайовича вийти за нього заміж.

Подружжя Рахманінових виховувало чотирьох дітей: дочку Варвару та синів Миколу, Федора й Івана. Відповідно до традицій російської дворянської спільноти сини поміщиків отримували виховання вдома, а потім поступали юнкерами в полки або зараховувалися до кадетських корпусів. Дуже рідко поміщики віддавали своїх синів навчатися до гімназій. За тих часів у дворянському середовищі тільки військова служба користувалася шаном.

Однак родич сім'ї, професор Московського університету Х. Бунге переконав Івана Миколайовича віддати синів у шляхетний пансіон при Першій московській гімназії, котра за тих часів вважалася кращим навчальним закладом у місті. Микола, Федір та Іван були зараховані до нього⁸. Іван після закінчення курсу (1843 р.) поступив до Московського університету на друге відділення філософського факультету.

Після закінчення навчання (1847 р.) у ньому він вибрав кар'єру вченого, він був запрошений професором Н. Брашманом продовжувати наукові заняття і присвятити себе вивченню проблем практичної механіки. В другій половині 40-х рр. XIX ст. ще не існувало інституту стипендіатів для підготовки до

професорського звання. Молодій людині потрібно було досягти наукового результату самостійно й на свої кошти. Професор Н. Брашман радив батьку І. Рахманінова відправити сина навчатися за кордон. Але настав 1848 р., виїзд туди був утруднений, майже заборонений. Іван вимушений був залишитися у Москві та готуватися до магістерського іспиту з прикладної математики, вивчати практичну механіку самостійно по книгах без стороннього наукового керівництва.

Під час навчання найбільш талановиті студенти, були рекомендовані професорами особисто графу Строганову (опікуну Московського учбового округу). Серед таких молодих людей був й І. Рахманінов. 19 листопада 1852 р., він здав іспит на ступінь магістра і публічно захистив дисертаційні на тему: «Теорія вертикальних водяних коліс». Після цього його було затверджено в ступені магістра математичних наук. Про дану наукову працю відомий математик П.Л. Чебишев дав позитивний відгук⁹.

У Московському університеті кафедри теоретичної та практичної механіки були укомплектовані. І Рахманінов змушений був відправитися до Петербурга. Його рекомендували графу Кисельову — тодішньому міністрові державного майна. Івану Івановичу запропонували посаду помічника інспектора класів у Лісовому інституті для отримання плати, а служити він повинен був у Вченому комітеті Міністерства державного майна.

У Київському університеті св. Володимира кафедра прикладної математики залишалася вакантною ще від 1848 р. У зв'язку з цим було оголошено відповідний конкурс. Саме у той час один з університетських товаришів І. Рахманінова повідомив його про останній. І після довгих коливань Іван Іванович прийняв рішення відмовитися від посади в Міністерстві державного майна й перейти на службу до Міністерства народної освіти, що більш відповідало його нахилам. Височайшим наказом від 18 лютого 1853 р. магістра Московського університету І.І. Рахманінова було призначено ад'юнктом кафедри прикладної математики в університет св. Володимира¹⁰. По приїзду до Києва, Івана Івановича було радо прийнято у сім'ї його родича Бунге.

Поступивши на кафедру, І. Рахманінов почав клопотатися про створення при університеті кабінету моделей машин. Ця пропозиція була схвалена радою університету. 1856 р. за працю «Основания теории относительного движения и некоторые ее приложения как примеры» він здобув ступінь доктора математичних наук та астрономії. 1857 р. Івана Івановича було затверджено екстраординарним професором кафедри прикладної математики. 3 грудня 1860 р. — він ординарний професор зазначеної кафедри (від 1863 р. — кафедри механіки), у лютому 1878 р. став заслуженим ординарним професором математики.

За роки служіння в Київському університеті св. Володимира І. Рахманінов викладав курси аналітичної механіки, нарисної геометрії, гідростатики й гідродинаміки. Ним було написано багато наукових статей, у тому числі видано початкові розділи університетського курсу механіки¹¹. «В Київському університеті покращилось викладання і розширилися дослідження у галузі математики з приходом на викладацьку роботу випускника Московського університету Івана

Івановича Рахманінова», — зазначила в у своїй монографії Н.А. Шип¹². Численні праці вченого дуже різноманітні за змістом. У ряді їх чисто теоретичного характеру він розглядав принципи механіки. В інших студіях він висвітлював питання гідравліки. Наприкінці свого життя І. Рахманінов цікавився проблемами, тісно пов'язаними з геометрією поверхонь. Крім того, його дослідження стосувалися теорії пружності. Іван Іванович вніс якісні зміни й у викладання аналітичної механіки. Істотним доповненням до його лекцій були власні наукові розробки з теорії руху матеріальної крапки по поверхні та навколо нерухомого центру геометричного значення інтегралів рівняння, із загальних принципів механіки, з теорії напруженого стану деформованих пружних тіл. Його учень М.С. Ващенко-Захарченко писав, що І. Рахманінов «почав вводити до курсів своїх лекцій сучасні знання і методи викладання, великий прихильник великого таланта Остроградського, він вводить основи механіки, встановлені Остроградським, розробляє їх самостійно і робить свій курс сучасним, який відрізняється чіткістю викладання й єдністю прийомів»¹³. Іван Іванович читав також публічні лекції з практичної механіки¹⁴.

1858 р. І. Рахманінова було направлено на два роки в наукове відрядження до Німеччини, Франції та США для ознайомлення із тогочасним станом викладання теоретичної та практичної механіки. Після цього відрядження він вніс низку пропозицій щодо покращення системи навчання на фізико-математичному факультеті. 1862 р. вченого знову було відряджено на чотири місяці до Лондона на Всесвітню виставку¹⁵.

Іван Іванович чотири рази обирався деканом фізико-математичного факультету. Цю посаду він обіймав від жовтня 1868 р. до травня 1875 р. та від квітня 1880 р. до травня 1881 р. Саме завдяки зусиллям І. Рахманінова було запроваджено курс гістології на фізико-математичному факультеті. Спочатку головна будівля університету св. Володимира проектувалася для трьох факультетів. Згодом до нього приєднали і медичний, клініки котрого розмістилися у головній будівлі. В результаті цієї реорганізації кабінети й лабораторії фізико-математичного факультету отримали дуже малі приміщення, які не відповідали науковим цілям та поступовому зростанню кількості студентів. За клопотанням викладачів, рада університету виділила 35 тис. руб. із своїх спеціальних коштів для споруди окремого приміщення хімічної лабораторії. Під головуванням декана І.І. Рахманінова було створено комісію з професорів для вибору одного з представлених на конкурс проектів лабораторії. 14 серпня 1869 р. проведено закладку її приміщення¹⁶.

1875 р. Іван Іванович був обраний проректором університету св. Володимира (травень 1875 — лютий 1878 рр.). Перебуваючи на посаді, він взяв участь у роботі комісії з перегляду університетського статуту 1863 р. 1878 р. вчений був знову обраний проректором, але залишався ним недовго, оскільки 27 грудня 1879 р. був звільнений за власним бажанням.

1880 р. І. Рахманінов обіймав посаду ректора, для спеціальних випадків, передбачених параграфом 36 університетського статуту 1863 р. 5 травня 1881 р. він був затверджений ректором університету св. Володимира і залишався на цій

посаді до 1 березня 1883 р. Вчений узяв участь у роботі комісії по підготовці загальноросійського університетського статуту (1884 р.). Іван Іванович був серед тих, хто обстоював автономію відповідних навчальних закладів.

Будучи проректором і ректором, він кілька разів тимчасово управляв Київським навчальним округом. І. Рахманінов, як опікун останнього, дозволив влаштувати в університетському саду благодійні гуляння на користь бідних студентів, які не дозволялися раніше. Від тих часів їх почали проводити регулярно.

До дня 50-річного ювілею Університету св. Володимира (1884 р.) Іван Іванович надав 5 тис. руб. для встановлення на відсотки з капіталу премій, що сприятиме подальшій самостійній діяльності вихованців університету з предметів, котрі викладалися на фізико-математичному факультеті. Премії ці видавалися через два роки й склалися з великої золотої медалі та грошової винагороди (300 руб.). В одному із протоколів засідання ради Університету було записано: «Представлення фізико — математичного факультету від 10 грудня 1897 р. за № 156 про присудження магістру ботаніки Кон. Пурієвичу премії імені заслуженого ординарного професора І.І. Рахманінова за твір: «Фізіологічні дослідження над опорожненням вмістилищ запасних речовин при проростанні»¹⁷.

Упродовж двох років (1889–1890 рр.) Іван Іванович керував Товариством взаємного кредиту, від 1889 р. виконував обов'язки голови Київського слов'янського добродійного товариства. І. Рахманінов був також членом математичного товариства при Московському університеті, московського шанувальників природознавства, антропології й етнографії, Київського природодослідників і Київського технічного¹⁸. На засіданнях Київського фізико-математичного товариства професор Рахманінов зробив п'ять повідомлень: одне — у 1894 р. — «О центре сил» та чотири в 1895 р. — «О равновесии гибкой нерастяжимой поверхности». «Усі звісно пам'ятають, з якою чисто юнацькою живістю наш маститий професор викладав з цієї кафедри свої наукові думки. Треба було дивуватися тій енергії, з котрою 70-річний учений робив свої більш ніж годинні реферати. Зацікавлення науковими дослідженнями, спрага нових пізнань були характерними рисами І.І. Рахманінова. Він, старий боєць серед подвижників науки, із жаром неофіта брався за кожну нову працю, справедливо вбачаючи у цьому новий крок уперед у справі самовдосконалення», — згадував один із сучасників Івана Івановича¹⁹.

---

¹ Исторические сведения о роде дворян Рахманиновых. — К., 1895. — С. 68–69; 74–75.

² Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского университета св. Владимира. — Т. 1. — К., 1884. — С. 567, XXXIII, XXXIV; Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834–1884). — К., 1884. — С. 557–558.

³ Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885). У 2 т. Т. 1. — К., 1994. — С. 38, 42, 314, 318, 382, 386, 563, 577.

⁴ Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.). — К., 1991. — С. 50, 150–151.

⁵ Бунге Н.А. Исторические сведения о семье Бунге в России. — К., 1901. — С. 9.

⁶ Российский биографический словарь. В 20 т. — Москва, 2001. — С. 72–73; УРЕ. — Т. 12. — К., 1963. — С. 145; УРЕ. — 2-е вид. — Т. 9. — К., 1983. — С. 291; УРЕС. — Т. 3. — К., 1987. — С. 74; www / rulex.ru.

⁷ Ректори Київського університету 1834–2006. — К., 2006. — С. 126–129.

⁸ Исторические сведения о роде дворян Рахманиновых. — С. 74–75.

⁹ Там же. — С. 85.

¹⁰ Владимирский-Буданов М.Ф. — Указ.соч. — С. 57.

¹¹ Некролог проф. И.И. Рахманинова // Университетские известия. — 1898. — № 5. — С. 33.

¹² Шип Н.А. Указ.соч. — С. 150–151.

¹³ Історія Київського університету. — К., 1959. — С. 75.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Києві. — Ф. 707. — Оп. 44. — Спр. 26. — Арк. 21–21 зв.

¹⁵ Там само. — Арк. 8 зв.

¹⁶ Исторические сведения о роде дворян Рахманиновых. — С. 90.

¹⁷ Протоколы заседания совета императорского университета св. Владимира // Университетские известия. — 1897. — № 5. — С. 47.

¹⁸ Некролог проф. И.И. Рахманинова // Там же. — С. 34.

¹⁹ Там же.